

Geresits Gizella

Kényszersors – választott sorsok

József Attila és Rilke lélektájain

*„... a halált, az egészet
s még az élet előtt, ilyen szelíden
tartalmazni, s gonosznak mégse lenni:
leírhatatlan.”
(Rilke: Duinói elégiák, IV.)*

Rilke angyal-képei és József Attila „Ars poeticá”-jának „habzó ég”-látomása emeli talán legmagasabbra a hegeli gondolatot: az ember „... azt, ami ő maga, és ami egyáltalán létezik, önmagából, magáértvalóvá teszi, ...gondolkodik, és ezért a tevékeny magáértvalóságért szellemi”. (Hegel: Esztétikai előadások, I.) Az első Duinói elégiában megrendítő kép jeleníti meg a Szellem magasához, az angyalok rendjéhez kiáltó embert, aki már-már belepusztul a szellemivé lett „erősebb lét közelébe”. Az emlékezésben élő „szellem”, amint az „anyagba leszálltak”-ból táplálkozik – ő van most itt jelen, Rilke és József Attila életében és költészetében.

Kérlelhetetlen, vad ifjúi fantáziával, majd egyre inkább szorongva olvastam József Attila késői keserűpanaszok verseit, és kényszeresen idéződött fel bennem a súlyos rilkei sor a szigorú angyalról: „ha netán szívére vonna hirtelen egyik, én belepusztulnék az erősebb lét közelébe”. Ím' a gyenge ember, művészi teremtő energiáinak csúcsai között és esendőségének partjain... Íme, Duinó... A sziklára épült kastély elegáns terméivel, az anyai szívű vendéglátó, Thurn de Taxis hercegnével, és íme, Budapest külvárosi kicsi lakása egyetlen szalmazsákjával és az esernyőgyári munkáslánnyal. Ám a két élet mind morális, mind intellektuális értékrendjének síkján méltó párhuzama lehetne egymásnak, veszélyességében azonos erősségű mintája – sorsörvényeik pontosan kimért érvényessége szerint.

Ma már tudom: nincs sors áldozat nélkül, azaz saját tanító hatalmának önkiteljesítése nélkül, melynek minden pillanata – bár jelenének zuhatagjaitól nem mindig látjuk – ezt ne súgná: minden órája a többi emberért is életik. De nincs élet sem, mely ugyanakkor ne elviselőjéért, önmagáért a lélekért adatna. Rilke egyszerűbben mondja: „Az élet mindig több mint a sors”. Igen, mert az élet a lélek élete, s ez valóban több mint nyers történések sorrendisége. E történések és sorrendiségük önmaguknál mindig szélesebb hatókörű, önmagukon túlmutató eseményeket, okok és célok jeleit sejtetik. Ezért a túlmutatásért, a látzólagos véletlent transzcendáló titokért állnak körénk e jelek: megszenvedett életek válnak verssé, a nyers élet emeltetik a szellem régiójába. Így teremt a költészet a „vegetatív-szociális világ”-ból „Múzsai világot” (Hamvas). Bár Rilke és József Attila eltérő szocializációjú, karakterű és ízlésvilágú költő, mind öröklött végzetük, mind „mentális sorsuk” és „szellemsorsuk”, eltéréseik ellenére is egy irányba mutatnak...

I. Kör: „Akár egy halom hasított fa, hever egymáson a világ...” (József Attila)

Rilke (1875-1926) – mint József Attila (1905-1937) –, boldogtalan házasságból született. Az édesapa a Monarchia hatalmi rendjét csinovnyikként tisztelő vasúti raktárfőnök, lecsúszott egzisztencia, vesztett álmú szolga. Az édesanya nagypolgári származású sznob, a nagyravágyás és hiúság gögjétől hajtva gyermekestől elhagyja férjét. Kisfiát leánygyermekként neveli, így fosztja meg a férfi-jövő érvényességétől, s tartja őt hol majomszeretetben, hol félelmes magányban. A csenevész, sokat betegeskedő gyermeket a távolból irányító apa, saját becsvágyát akarván kiélni, eltávolítja az anyjától, katonai iskolába adja.

Elhagyás és megfosztás – ez a közös gyermekkori ananké-motívum a két költői sors egymást fedő pontjainak és ellenpontjainak halmazában. József Attila apjától (kicsi gyermekként nevétől is) szintén megfosztatik, legérzékenyebb korában, három évesen szállja meg tudattalanját a fájdalmas hiány ödipális feszültségeivel, miként – még ellentmondásosabb módon – Rilket, akitől saját édesanyja veszi el a férfitelnek

kisgyermekként is kijáró gondolati, reménybeli megelőlegezését. S hogy mennyire nem a társadalmi hierarchiában megszerzett pozíció a lélek „helye”, hanem az emberi kapcsolatoknak egymást gyengén-alig vagy erősen érző-elgondoló közege és ennek pszichikai minősége – mindez látnivaló. Megfosztatnak az anyától is. A gazdag család gyermekétől a császárimádat rangéhes szerepjátéka távolítja el az anyai szívet, a proletár gyermekétől pedig a szegénység. Attila a „Szabad ötletek...”-ben panasolja el, hogy az anya és az étel üres helye végigkísérte gyermekkorát: hiába várja késő estig dolgozó anyjától „lábaskában” a vacsorát, magányosan és éhesen alszik el. Kínzó önváddal gondol később is arra, hogy 14 éves kamaszként a kórház éjjeliszekrényéről „ette el” az ételt csonttá soványodott édesanyjától...

Különös párhuzamvonásunk következő állomásai az iskolák: ama gazdag osztrák-német ifjú ugyanúgy megszakítja, majd elhagyja iskoláit, mint a szegény magyar, pedig mindkettő – 17 és 19 évesen – kiemelkedő tehetségre valló verseskötetet jelent meg, rendkívüli intellektuális fejlettségük bizonyítékaként. Az alkatában, fizikai állapotában törekeny fiút a távolból kegyetlen szigorral irányító apa katonai főreáliskolába, a „borzalmak ábécéjé”-hez küldi. Rilke vizsga nélkül, lélekben-testben meggyengülve hagyja ott az iskolát, s mint József Attila, ő is magánúton teszi le az érettségit. Meg kell azonban jegyeznünk, hogy a mi Attilánk ekkor még reménykedő lélekkel merítkezik meg a Vágó Márta- kapcsolatban, ekkor még haladékos a sorstól, hiszen nemrég még e boldog makói gimnazista Galamb Ödön matematikus-sal levelezett a végtelenség problematikájáról. (A boldogság-adagnak ama „kávéskanálnyi” kicsinysege ez, melynek panaszja Eliot életrajzából indult el, s lett vándor-motívummá.) A környezet ellenerői vagy pedig a tudattalanba évek során süllyedt vágy-elfojtások gyengítették az akaratot? A szegedi egyetem magyar-francia szakos hallgatója egyetlen professzori intés miatt ugyanúgy otthagyja az egyetemet, mint az irodalom, művészettörténet és filozófia stúdiumait, majd a jogot hallgató Rilke. Mindketten feladják a küzdelmet...

Az osztrák-német költőt azonban anyagi-társadalmi egzisztenciájában öröklött sorsa sokkal szabadabban teszi: megadatott számára a kaland mind földrajzi térben, mind az érzelmek és a szellem valóságában. 22 évesen övé a 36 éves érett, művelt asszony, Nietzsche volt kedvese, beutazza Európát, övé München, Párizs, Róma, a hűvös Észak és a forró Afrika. Nemsokára övé André Gide, Paul Valéry, a nagyok kitüntetett elismerése és barátsága, mint Rodiné. És Attilánk? Mint kicsiny gyermekként, férfikora határán is megaláztatások sora éri: most bizottságok előtt, hivatalnokok között, még baráti mecénásai előtt is. (Lenézik, nem ismerik tehetsége gazdagságát, vagy éppen tehetsége miatt féltékenyek rá.) Megalázottá válik végül szerelmi kapcsolataiban is. Feltűnik emlékezetünkben a szülők által elbizonytalanított gazdag polgárlány: a pénztár előtt József Attila kezét nézi elidegenedve, amint Attila rájátszott sóvársággal, összecsippentve emeli horgas ujjait Márta pénztárcája fölé. (Hány ilyen pillanat, melynek terében működő, palástolt megítélések-elidegenedések rejtett erőiről az ugyancsak cselédlány-fia Márai tudna pontos leírást adni!) Vágó Mártát nagypolgári „osztálya” „ragadja el”, a hat éves Szántó Judit-kapcsolatot a férfiasan kemény élettársnak a szegénységben gyengülő türelme dülja fel, végül a nincstelenség remény nélkülsége, Attila fogyatkozó ereje hagyja széthullani. S mire a méltó társ, az arisztokratikusan kifinomult ízlésű, jóságos és szelíd pszichológusnő, Flóra megérkezik, és szerelmük kibontakozik, a kockáztatni bátortalan lány megbetegszik. Attila ekkor már nem tud reményt felhozni pszichózissal terhelt lelkéből.

És ad-e könnyebben méltó társat, szorongásmentes közeledést a választhatóság bőségével a szabad, utazó, úri életforma, a külsőn is átsejlő belső magatartás szellemi eleganciája? Ad, ám a kapcsolatok itt sem állják ki az idők próbáját. Rilke boldogsága a Rodin-tanítvány szobrászsnővel, a férfias arcélű, kemény karakterű Clara Westhoffal egy évig sem tartott, az anya a közös gyermeket a nagyszülökhöz viszi, s éli ő is a művészember független életét. Rilke nyugtalan kóborlásai Svédországtól Capri szigetéig – az otthonát nem lelt lélek nyugtalanságának, a depresszióba fojtódó alkotóerő megfogyatkozásának pótcselekvései. Súlyos depressziója következtében több mint tíz éven át saját művet nem publikál... Nem így a szűk életterre szorított magyar költő! Bár a depresszió (benne a skizofrénia veszélyével) okozza József Attila sorsának töredezettségét is, a felfakasztott múlt lelki sebei, annak fájdalmai alkotóerejét nem gyengítik. (Szintézisteremtő nagyversek, pl. Levegőt, Dunánál, Hazám). Bár a kultúrák, szellemi és földrajzi terek közvetlen megismerésének rilkei lehetősége nem adatott meg számára, megannyi otthonos kisvilágok

lakója lehetett volna, Budapeستől Hódmezővásárhelyig. Mégis, az alkalmi publikációkból és baráti mecenatúrából élő költő mindig az otthonlét meghiúsult reményével szállt új lakóhelyére, s otthon helyett csak lakószoba jutott számára. A „semmi” világát hordozta magában proletárgyermekként és megélhetési gondokkal küszködő felnőttként. Sorsa ezért is erős indulatokkal kötődött a közösségi élet politikai szférájához, a közép-kelet-európaiság társadalmi kihívásaival terhelten. Átmenetileg Rilket szintén megérintette a társadalmi igazság köztársaság-eszméje, azonban számára kerüendő, József Attila számára pedig elhagyandó munkaterületnek bizonyult a politikai szerveződés. Míg az illegális kommunista párttal szakító József Attila később sem tud lemondani a forradalom eszméjéről, Rilke erőteljesen szembeállítja egymással a történelmi ember világmegváltó közösségi cselekvését a magasabb rendű mitikus ember szubjektív és individuális önmegváltásával. Világképük ellentétességéből természetesen nem vezethető le élethelyzetük, életútjuk mássága. Azonban az egyre többet betegeskedő Rilke ugyanúgy belső emigrációba vonul egy baráti birtok magányos házába a svájci Muzotban, mint Attila sérült lelkének pszichózisába, kegyes pártfogók pénzén a Sziesza Szanatóriumban. Rilket belső megújulása az újra megtalált költői szó elefántcsonttornyába emeli: a „látható mézét” gyűjti a „Láthatatlan nagy aranykaptárába”, tekintet pihenteti a szépséges Rhone lankáin, Jaloux falucska háztetőin, rózsáit és gyümölcsfáit ápolja, miközben szíve „üvegbe fagyott tiszta, sosem ért kerteokról” zeng. És az árva Attila? Megélhetési gondjai egyre kínzóbbak, a Szép Szó megjelenési lehetőséget igen, de fizetést nem tud adni. Mind anyagi, mind pszichikai egzisztenciájában egyre kiszolgáltatottabb. Az előbbi súlyosbítja az utóbbit, mert egész eddigi életét mulasztások és megcsalások sorozatának látja: a még kietlenebb „semmi ágán ül” szíve a külső és belső „árnyékvilág árkaiban”, miként végül Rilke is „már egyedül a szív hegyein”...

II. Kör: „Sebed a világ -- ég, hevül s te lelkedet érzed, a lázat” (József Attila)

A két életút tartalmi kivonata, e két életrajzi „leltár” elégtelen ahhoz, hogy a saját törvényük szerint egyediségükbe zárt sorsok fölé szállva, az elme racionalitásának hidegével általánosan érvényeset mond-hassunk. De mégis megtesszük, mert mindkét élet halálba hanyatlása figyelmeztető erejű: Rilke ötvenegy évesen, József Attila harminckét évesen halt meg. Vajon test és lélek betegségtüneteit sorsuk összegző-minősítő jeleinek tekinthetjük, vagy a véletlenek kiismerhetetlen, vak játékaik? – e kérdésre ma még nincs egyezményes válasz, azonban a dilemmatikus kérdésfeltevés mindig megszüli a szellemében szabad ember hipotézisét a tudomány adott szakterületén. Az igazság horizontja, melyben szerepüknek folyamatos cserélődésével ok és okozat, jel, jelölő és jelölt egymást szüli, talán feltűnik majd a pszichológiai okfejtés látószögében. Amit általánosan igazként állíthatunk: az ösöktől és a szülőktől örökölt „kényszersors”, valamint az én „választott sors”-ának többszörös ellentétességében születik és él az ember...

Szondi Lipót Ember és sors című tanulmányában a következőképpen mutat rá a külső és belső sorsá formálódó erők működésére: „A lelki ellentétések csaknem mind ellentétes természetűek... Az összes képződmény fajspecifikus tulajdonságaival – mind a fizikai, mind a szellemi világban – az ellentétes pólusok kiegészítő együttele (koegzisztenciája) és komplementer együttműködése (kooperációja) által formálódik”. (Uo. 18-19. o.) A reflexióiban önmagára és a világra való rendkívüli érzékenység képességével megvert-megáldott két művészember a kimondás, a nyelvi megformálás során sokkal erőteljesebben élte meg az ellentétes pólusok szembenállását. Természetesen nem kimondásuk órájában, hanem már az élmény teremtődésének pillanataiban, az érzelmek és ösztönszerű késztetések tudattalanjában, a művészi termékenység éveitől. A gyermekként nem értett tartalmak vagy a még „kimondhatatlan” legtöbbször a tudatalattiba süllyed, és ott hívja elő az ösztönösen elutasítottnak ellentétét. József Attila a proletársors mindennapi valóságával, a kitorhetetlenség szülői példájával szembeállítja pl. az anyának megígért „nagy íróvá lenni” célját. A Rilke által elutasított szülői kényszersors és szerepjáték pedig egyfelől az apa által vágyott és nem realizált katonatiszti pálya, a társadalmilag legalizált, de a gyermektől legidegenebb agresszióval, másfelől a visszautasított anyai álmom, betago-lódni a társadalmi-hivatali hierarchiába. És még mennyi jele a kimondatlan vagy tudattalan szembenállásnak -, mennyi jele a felnőtté válás életmegnyilvánulásaiban jóval később megjelenő, formát kapott jelzéseknek! Rilkének már-már elöitételes szembenállása például az intézményes egyházzal, szembenállás ez a teatralitással megélt vallásoskodás exoterizmusával,

melynek látható vagy láthatatlan jeleit volt alkalma gyermekként-ifjúként érzékelni és megérezni, hogy majd felnőttként megteremtse a saját mitológiáját. Értelmiségi életformájával, művészi hivatásával József Attila is új sorsmintát teremtett, azonban, mint mindannyian, ő sem tudott megharcolni a szülők és a környezete által elé állított megannyi néma, vagy hangos magatartásmintával. Durva párhuzamunk nem téved irreális valóságterületre, amikor ezt sugallja: abban, hogy József Attila Bécsben és Párizsban sem tette le vizsgáit, s nem tud állást szerezni, abban már a családfenntartói felelősség elől megszökő, magáról hírt sem adó édesapának látható és láthatatlan, negatív genetikai, majd cselekvésszerű mintaadó szerepe van. Sárközy Péter Dr. Varga Ervin ideggyógyászati kór-rajzára hivatkozva állapítja meg: „A rendezetlen családi helyzet, a rendszertelen életvezetés és étkezés következtében már párizsi tartózkodása alatt, 22 évesen jelentkeznek ideges gyomorpanaszai, majd hazatérése után későbbi idegbetegségének első jelei... éppen a fiatalkor kezdetén jelentkező neurotikus panaszok, a lappangó idegbetegség adhat magyarázatot...”. (In: Sárközy Péter: Kiterítenek úgyis, 31 o.)

Vizsgálhatjuk a testi és a lelki betegségek megannyi szimptomáit, azoknak genetikai, pszichés vagy szellemi okait, mint Rilke és József Attila sorsmeghatározóit, mindegyikük egy irányba mutat: biológiai fogadásuk pillanatától kezdve életüknek rejtett, vagy pedig tudatossá transzformált elviselhetetlensége, az „éltem, s ebbe más is belehalt már „gondolata, életük utolsó szakasza végletes magányának egyedül elhordozhatatlan súlya. E magányosság mélyén a szeretetlenségnek kisgyermekkoruktól halálukig viselt sebfájdalmait élték fel a másik embert elviselő alkalmazkodó- és szeretőképeségüket, alázatukat, életerejüket.

III. Kör: „Csak az, aki maga választ, rendelkezik saját sorssal” (Szondi Lipót)

A két költő összehasonlíthatatlannak tűnő személyiségében, azok pszichikai motívumaiban a következő párhuzamokat találjuk: személyiségüket, gyermeki vágyaikat semmibe vevő szeretethiány a családban, mindketten bizalmatlanul fogadják a baráti közeledést (bár Attila kevésbé következetes, gyakran naivul, hol erőszakosan feltárulkozó). Rilke nem vállalja a művészi alkotást gátló családi kötések, Attila pedig a drasztikus szülői ellenkép és rendszertelen életvezetése miatt nem következetes és kitartó a családteremtésben, kapcsolataik felbomlanak, vagy pedig messziről élnek meg (Rilke kiterjedt levelezése, ritka találkozásai családjával). Mindketten tartózkodnak a művészi teremtőfantázia korlátozásától, a szellem szabadságát részérdekekbe szorító kötésektől. (Meg kell azonban jegyeznünk, hogy Rilke szocializációjában a hivatalnok, katonatiszt, jogász, ügyvéd elődök genetikailag is örökölhető szabadabb életprogramjában, szokásaikban az anyagi és pszichikai egzisztencia sokszoros előnyeit örökölték át az utódnak, ez azonban nem járult hozzá élete kiteljesítéséhez. Sorsuk közös vonása tehát: a megfosztottság, a töredékesség és a menekülés.

Rilke egy kontinensen át menekül, „annyit utazik keresztül-kasul bolyongva Európát, hogy amikor... bizakodón és szorgos munkában találunk Párizsban, egy nap múlva már Münchenből ír valakinek, egy hét múlva Brémából vagy Viareggóból, újabb hét múlva Velencében vagy Svédországban időzik”. (Szabó Ede: Rilke világa, 155 o.) József Attila pedig a pszichózisnak múltat és jelent egymásra torlasztó fájdalmas lélek-tájain téved el. Mindaz a zavar és ellentmondás, mely Rilke aktív életében széthúzódik, József Attila életének utolsó két évére torlódik össze. Pszichéjüknek létidegenségét azonban egyformán jelzi a következő Rilkére vonatkozó megállapítás: „termékeny és válságos korszakait alig tudjuk időrendbe kényszeríteni: mindig minden egyidejű nála. (Uo. 155. o.)

Az aktuális jó mellett a teljes rossz egyidejű tudatban-tartása a József Attila-i belső emigrációban sokkal veszélyesebb: a költő a freudi tanítások ismeretében elfogadta a tudattalan infernójába szállás szükségességét, azok hatásai így még inkább felerősödtek, mint utaltunk rá, védtelen lett gyermekkori sérelmeivel szemben, védtelen az „elmaradt ölelések” kiüresedett terének hidegében. Tudatát elborította a reménytelenség: az otthonalanság érzése, a mások terhére-lét felemészttette pszichéjének „ösbizalmát”. Itt már szinte mindegy is, hogy az utókor lelkiismerete a bizakodó Attilát állítja elének, az alkonyi séta után még vacsorázni akarót, aki kéri nővéreit, hogy ne zárják be az ajtót, mert hamarosan visszatér. Az életézésbe visszatérés jeleit és nyomait csak a véletlen mosta el? A mozdony indulási menetrendje a „hibás”,

nem a fáradt láb és a tébláboló tudat? Nem inkább mindazok, akik bár olvasták a verseket, nem hallották ki belőlük a néma sikolyt?

*„Halandó hallod-e dalom,
vagy zúgod csak, mint a vadon?
Ólelj meg, ne bámulj vakon
A kifent rohamkéstől -”*

(Kialtozás, megjelent a Magyarország 1936 dec. 25-i karácsonyi számában.)

Pszichénk túlterjed fizikai testünkön, a kozmikus, „egyesített mező” feltételezett terében – mondják a kvantummechanikát ismerő újkori orvosok és pszichológusok. Olyannyira igaz lehet, hogy a tudattalanba fojtott megváltatlanul lapuló pszichikai erők kaotikus mozgása irányítja a mozdulatot? Tárgyak és ember találkozását is? Íme, előre „tudott” valóságtörődéket lökhet a pszichológus által javasolt, megállíthatatlan emlékidézés: „A mama eljött, aztán otthagyt, én azt hittem haza fog vinni... Az éjjel elképzelttem, hogy számba veszem a gázcsövet... Megvan a nyakam, nem vágta el a vonat.” (Szabad ötletek...) Konstellaációba állíthatók környezeti jelenségek, természeti folyamatok és a lélek állapota? Nemcsak Jung, hanem a mai idegélettan szakembere (pl. Scott Peck) a szinkronicitás jelenségének nevezi adott tudattartalmak álombeli, sőt, környezeti jelenségeknek az éber tudattal létrejövő párhuzamát, melyben jelképes értelmet nyerhet, a pszichére vonatkozó üzenetet küldhet adott környezeti tényező.

Szárszón, a nővérek házában, kályha nélküli szobában „Attila éjszaka fölébredt... Jolán átment hozzá. Meztelen lábam jeges vízbe lépett, és amikor kitapogattam a villanykapcsolót, ... Elképesztő látvány tárult elém a hirtelen támadt világosságban. A szoba bokáig érő vízben úszott. Attila a jeges áradás közben riadtan ült az ágyában és szorongva nézett rám: – Azért kopogtam, mert nagyon félek...” – írja a nővér, József Attila élete című regényében. A jungiánus logika a következő megfeleltetést állítja elénk: a jungi archetipikus képek, azaz a tudattalanból beszökő álmokképek sokasága közül az áradó víz az érzelmek visszaszoríthatatlanul, a lélek-életet veszélyeztető túláradását jelképezi. A lelki fájdalom elviselhetetlenségét megrendülten idézi fel az igaz barát, Németh Andor az egyik látogató beszámolójából: „Napokon át fel sem kelt, nem akart táplálkozni, és folyton sírt. Ezekben az időkben csak újságot olvasott. Elolvasta a vezércikket és sírt, csak sírt, csak sírt, és sírt szakadatlan. Egy szerkesztői üzenet így szólt: 'Halott költő, nem közölhetjük.' Magára vette, sírt és zokogott, hogy ő már halott.” (Kortársak J. A.-ról, II. 1070)

Rilke Infernója a feszített fegyelemmel viselt, lassú haldoklás. Életének három utolsó évét szorongóvá teszik idegrendszeri zavarai, a belső elválasztású mirigyek rendellenes működése, légzési és nyelési nehézségek. Megkezdődik lassú búcsúzása. A muzoti remetét sem felesége, sem lánya nem látogatta, többnyire barátaival is levelekben érintkezett. Most felesége is elutazik hozzá, barátait is meghívja Muzotba. Majd Párizsban ünneplik híres költőként, de belsőleg elfárad. Mégis elmegy még Burgundián át Dijonba, egészen Milánóig. Utazásai, régi futásai ezután abbamaradnak, a fájdalmas nyálkahártya-duzzanat felkelti a rák gyanúját. Az ő Sziesztája a valmonti szanatórium, ahol a visszafordíthatatlan folyamat felgyorsul. Életből kilépésének csendes és végleges elfogadását jelzi: végrendeletet ír. „Ha olyan súlyos betegségbe esnék, amely végül szellememet is megzavarná, kérem barátaimat, sőt, könyörgök nekik, tartsanak tőlem távol mindenféle esetleg tolazkodó papi segédletet. Elég baj az is, hogy természetem testi ínségében kénytelen voltam az orvos személyében közvetítőre hagyatkozni, lelkelem mozgásának a Nyitott tér felé bántó volna minden egyházi közbeavatkozás”. (Szabó Ede: I.m. 256. o.) A „Legtisztábbig küszködve-repesve” készül a búcsúra.

Rilke gyermekként és felnőttként is, valószínűleg József Attilánál sokkal nehezebben viselte el a durvaságot, az erőszakot, a másik én hatalom-gyakorlásait (brutális katonaiskolát, katonai szolgálatot, minden értelmetlen, kiüresedett szabályt). Törékeny alkata, túlfinomult lénye szenvedett minden ízléstelentől, durvától és felszínestől, ahol csak tehette, került mindenféle harcot. A természetben és a környezetébe engedett emberek tekintetében kereste a szépséget, természet, lélek és Isten harmóniáját – mindezt a

„Láthatatlan” földi léte jelképének, sőt valós ittlétének tekintette. Orpheusz ő, aki isteni tehetsége és a Szépség szakadatlan ámulatában él: „El sose veszi a porban a hangját / ő, kit az isteni példa hevít. / Éneke szülő, s délszaki lankák / melegén érleli fűrtjeit.” Csendes méltósággal, de belül nagy testi-lelki fájdalommal viselte pusztulásba kényszerítő betegségét, mígnem az isteni „rózsa”-lét ünneplőjét a rózsatüske okozta seb vitte a fehérvérűségben lelt gyors halálba...

Nemcsak a modern pszichológia állítja, hogy a környezeti-tárgyi jelzések a tudat számára jelképes üzenetet közvetítenek, a modern orvostudomány diagnosztikája mintegy kiterjeszti a belső ökoszisztéma szintjére is. Klinikailag és statisztikailag bizonyított feltevései szerint minden testi tünetben – sőt, a balesetekben is – a psziché történéseinek következményei jelennek meg. A léleknek azon üzenetei ezek kauzális világunkban, melyeknek értelmezését, valamint szemléletre, illetve cselekvésre váltását elmulasztja az egyén, és ennek következtében a tudattalanba süllyedve fiziológiás változásokat idéz elő a testben. Láttuk, hogy Rilke és József Attila is már fiatalon sokat szenvedett a depressziótól, mindketten éppen akkor éltek át, amikor vagy művészi fejlődésük állomásain, vagy lelki fejlődésük egy-egy stációján tovább kellett volna lépniük. (Pl. József Attila ifjúkori depresszív korszakában tudattalanjában kapcsolódhattak kisgyermekkori vágyelfojtások, melyek feldolgozatlanul kötődtek éppen az érettségiig háromszor elkövetett öngyilkossági kísérletek „megjátszott” halál-élményéhez, ezekre épült a Horger-ügy, s valószínűleg a bécsi és párizsi egyetemi vizsgák elmulasztásához vezető szorongás-érzet és hiábavalóság-érzés is.)

Dethlefsen így jellemzi a psziché depresszív tüneteit: „A felelősségvállalástól való félelem ott áll minden depresszió előterében, és épp akkor szokott felerősödni, amikor a páciensnek új életfázisba kellene lépnie... külső kiváltó oka gyakran a vonatkozási vagy referenciaszemély elvesztése vagy a tőle való elválás. A depressziós ember nagyon magányos -, de nem akar egyedül élni, s nem akarja vállalni a felelősséget... következménye lehet az önmaga ellen támadó agresszió, mely szélsőséges esetben öngyilkossági kísérletben is megjelenhet”. (Dethlefsen-Dahlke: Út a teljességhez – A betegség jelentése és jelentősége, 241. o.)

Összegzésül a következő karakter-jellemzőkre, mint élethelyzet-meghatározókra kell emlékeznünk: Rilke kilépett kényszersorsából, amikor művészi hivatást választott szembe fordulva ösei és szülei készítésével, azonban én-sorsa megalkotásakor az új életbe ágyazottság gyökereit tépte ki szívéből, amikor – bár megegyezést követően – elhagyta családját. A művész létformájához, az életnek erőteljesen esztétikai és intellektuális-szellemi megéléséhez szükséges kötetlenség-vágy elszakította családjától, barátaitól – mint utaltunk rá – az átmeneti náluk lakás ellenére is alkalmi kapcsolatot tartott. Szelídség és türelem jegyeit mutató egója József Attiláénál mélyebbre süllyesztette sérelmeit. A fehérvérűség látható tünetei, a vér, az életfolyadék biológiai egyensúlyának felborulása jelezte a lélekerő, általában a vitalitás megfogyatkozását. S mint a depresszió fenti orvosi kórisméjében láttuk, az öngyilkosság hajlamait pedig József Attila hordozta genetikai kódjaiban, melynek programját érzelmi kapcsolataiban ért sérülések „engedték” érvényesülni. Sajnos, sem „vonatkozási személy”, sem „referencia-személy” nem adatott, aki megmengette volna az öngyilkos hajlam látens erőitől.

IV. Kör: „Világot hamvasztottam el” (József Attila)

Az ember létidegensége akkor szűnik meg, ha világba ágyazottságát az adott élet teljes világnyi terében és annak harmónia- valamint ritmustörvényei szerint éli meg. E beágyazottság melengető közege a család, melyben a személyesség lélekerejével nevelődik felelős „felnőtt én”-né (Eric Berne), „meglett ember”-ré az egyed. A család személyközi kapcsolataiban születnek meg az én-identitás jelzései az oda-visszaszeretés feltétlen élménykörében, és az elfogadásnak mindig teljesíthető feltételeivel, az életnek naponta megújítható természetes ritmusában.

A tágabb életkör pedig a nemzeti-anyanyelvi közösség, melynek „élhető vidéke” – optimális helyzetben – az igazság és szabadság erejével áthatott gazdasági-társadalmi miliő. Hogy valóban teljes világnyi anyagi és szellemi térben tájékozódhassunk, tovább kell vinnünk a létkörökre vonatkozó gondolatot, hogy a vizsgált életek belső és külső világainak hatóköréből egy körselet se maradjon ki. Az én létértelem-keresésének két irányát látjuk: vertikális és horizontális irány.

József Attila célkereső gondolatait lefelé, a társadalmiság történéseinek mélyrétegébe vitte, a marxizmus történelmileg aktuális logikája szerint, amikor a „külső rend” megvalósíthatóságát kutatta. A „belső rend” megteremthetőségét szintén – önmaga mélyébe szálltan is – a freudizmus elvei szerint hirdette: a kultúrának és az erkölcsi eszméknek a „felettes én” tudatrétegében őrzött értékei fogják megbabolázni és humanizálni az ösztönök vad erőit. Hódmezővásárhelyen Bartha István hatására megérintette a katolicizmus lelkiismeret-felfogása is, azonban sérelmei rémeivel nem tudott már szembenézni, mert Istenből csak azt látta-érezte, ami a freudi önvizsgálat sötét-látásába belefér: a bűntudat súlyát. A Bartha István közvetítette Isten hatóerejéből a Bukj föl az árból című versében már-már elveszejtve büntető Isten jelenik meg, aki teljes sorsú stigmatizációval sújtja. A „csapj a kezemre mennyköveddel” imperatívuszában ott a szülői erőszakátételnek elfogadott brutalitása. Szabó Ferenc összefoglaló érvényességgel állapítja meg: József Attila Istene „végeredményben távoli hatalom marad, ... akinek nem mindig van gondja világunkra. (Szabó Ferenc: Csillag után, 60. o.) A legvégletesebb élet- és létidegenséget szólaltatja meg az október közepén írt lepusztult című Vers, melyben elapadt érzelmeivel, hideg-ironikus rációjával az elme önmagát már-már pusztá tárgygyá teszi. Míg a „Nem emel föl”-ben az „árnyékvilág árkein” „fölte őrkdő” Istent láttat a költő, a „Bukj föl az árból” már paradoxonná feszíti az egymás létét kioltó Isten-lélek kapcsolatot: „Meghalni lélegzetemet fojtom vissza, ha nem versz bottal”. (Bókay-Jádi-Stark: „Köztetek lettem én bolond...” 76. o.) Egy irányba torlónak most már létének érvénytelenségét bizonyító gyermekkori és felnőtt kori tapasztalatai. A 'nem vagy értékes', 'nem kellesz senkinek' gondolata és mindezeknek elfojtott érzettörédei sorvasztják el benne az ifjúkori ösbizalom tudat-komplexeit, melyek a gondoskodó-gyöngéd Teremtőt elméjében-pszichéjében régebben rövid időre megőrizték. Belső történéseit nem tudja már Isten hatalmába és szeretetébe öltöztetni, pszichéjében megfordul a Teremtő-teremtett viszony: az én hideg eltárgyasításának félelmetesen tragikus, hol ironikus tudati-lelki „művelete” az Istenlét maradék jeleit egyre gyorsuló terjeszkedéssel szívja fel és oltja ki. Az orvosi-pszichológiai elemzések legtöbbje e költői sors „logikájá”-nak katasztrofális következményű négy állomását tárják fel: progresszív életterv – frusztráció – agresszió – regresszió. (Bókay-Jádi-Stark: „Köztetek lettem én bolond...”, Fábíán Dániel: József Attiláról, Varga Ervin patográfiai tanulmánya, stb.)

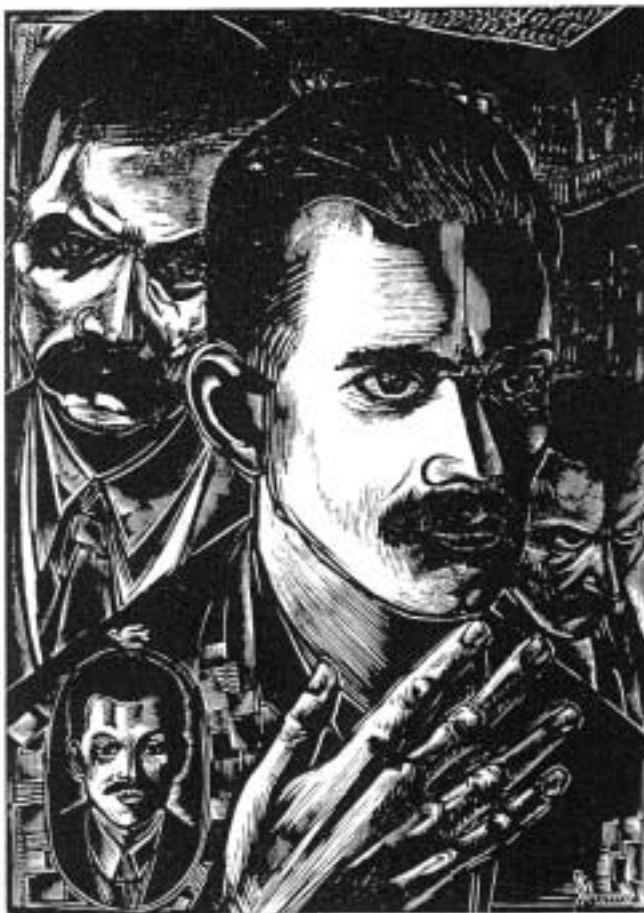
A marxizmus és a freudizmus szintézisében József Attila az ember történelmi-társadalmi és pszichotörténelmi helyzetét véglegesen rendezhetőnek látva nem számolt annak abszurditásával, hogy az ego-tudatú embert éppen ez a létminősége nem teheti önmegváltásra képessé. Mintha az ő egyetlen sorsában is felfénylne számunkra a tanító hatalmú igazság: úgy vált beteggé, hogy jelenét és jövőjét kizárólag a múltból vezette le, materialisztikus világszemlélettel megerősített, mechanikus-kauszális létfelfogással. Elméje, fájdalmas eszelősséggel zárult be elfogadhatatlan múltjába, szubjektív én-je így zárta el őt az értelmes jövőtől, az ok kioltotta a célt, így lett létének centruma a halál...

Rilke gondolkodását idealisztikus világképe célelvűvé teszi, ám olyan erőteljességgel, hogy a szellemvilág felé fordulásának derékszöge elválasztja a mindennapok közösségének kisvilágaitól, mint az életbe ágyazottságnak egymást gazdagító lehetőségeitől. (Mindehhez valószínűleg hozzájárulnak a szellemidéző szeánszok tudati-pszichikai hatásai.) A világpolgár életformájában individualisztikus magába-fordulással élte meg a látható és láthatatlan világok kapcsolatát, ünnepelte szépségüket, lelke és szelleme egyre erősebb vágyakozásával fokozatosan emelte ki őt a kisközösségek és az azonos nyelvűek akolmelegéből. Szellemi jelképként áll köréje minden földi és kozmikus, így szakad el saját családi, nemzeti, majd szakrális közösségétől, annak történelmi valóságából kibontakozó misztikus hagyományaitól, közösségi hagyományvilág helyett saját mítoszvilágában él. Földi valóságába panteisztikus látásmódjával tudja befogadni a transzcendenciát, ezoterikus ismereteinek tükrében egymást átszelő hierarchiában lát és láttat anyagit és szellemit, s ez utóbbi jelöl ki számára célt, tölti meg azt létértelemmel.

Rilke célkereső gondolatai, pszichéjének érzelmi és akarati ereje „fölfelé” irányul, életének és életművének gondolati középpontjába nem a kiszolgáltatottság-tudatot erősítő 'Milyennek látnak?' és a múlt zárkájába rekesztő 'Honnan jöttem?' kérdése kerül, hanem a 'Milyen vagyok?' én-identitást erősítő, valamint szellemi távlatot, transzcendens jövőt nyitó 'Hova megyek?' kérdése áll.

V. Kör: „A láng ellibbent a sötétben, / amint betört a szélvihar”. (József Attila) Utószó helyett...

Az én-szellem kapcsolat összetettségének problematikája ma még többnyire a filozófia, a teofilozófia, a teológia és a pasztorálszichológia, valamint a még perifériálisnak tekintett pszichológiai „műhelymunkák” érdeklődési körében él (kvantumpszichológia). Szondi Lipót, az elsők közül, a pszichológia új diszciplínáját teremti meg: sorsanalízisének végkövetkeztetéseiben az emberi létminőség lehetséges pszichikai perspektíváját vizsgálja, kutatói logikáját következetes szigorral alkalmazva az embert, mint szellemlényt, az emberi sorsot, mint szellemsorsot is elének állítja. Amikor Pierre Janet szétválasztja az általa felállított énfunkciók közül az akarati funkciót a hitfunkciótól, rámutat arra, hogy előbbi rész-jellegű, értékelő-cselekvő az adott jelenben, az utóbbi célmeghatározó, holisztikusan irányul a jövőre. A sorsanalízis megteremtője ennek pszichológiai vastörvényét alkalmazza következetesen, és az ember szellemsorsának kérdésköréhez érkező figyelmet szakembert és laikust egyaránt: „Csak egyedül a hitfunkcióval sikerül az ének az embert a jövő lidércnyomásától megszabadítania, s abból jövőbeli életet építeni. Csak a hitfunkció alkalmas arra, hogy az embert öröklött és ösztönsorsával megbékítse... Az ének a jövőre való beállítódása, mindenre, ami van és lesz, a halálra és arra, ami a halál után vár...” (Szondi L.: Ember és sors, 35. o.)

Buday György fametszete